

Veszprém 1593. évi eleste

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Az Oszmán Birodalom a XVI. század utolsó harmadában egymással is szorosan összefüggő, komoly gazdasági és társadalmi problémákkal küzdött. Az 1580-as évek második felében a sorozatos pénzleértékelések és a növekvő infláció következtében ugyanis az *akcse* értéke – az aranyhoz viszonyítva – a felére zuhant. A kiadások egyharmaddal haladták meg a bevételeket. Ez pedig a birodalom tartóoszlopát jelentő hadsereg válságát is előidézte. Egyrészt a perzsa háború (1578–1590) alatt 25 000 főre duzzadt portai zsoldosok fizetése egyre nehezebbé vált. A nagyvezír hovatovább csak az lehetett, aki zsoldosztásnál saját vagyonából képes volt kiegészíteni az államkincstárat. Másrészt a tímár-birtokosok reáljövedelmei az *akcse* elértéktelenedésével párhuzamosan rendkívüli módon csökkentek. A határvidéken mindig fellelhető nagyszámú önkéntesek és egyéb zsoldra vagy birtokra vágyók seregének helyzete szintén kilátástalanná vált. E több tízezer elkeseredett fegyverforgató élére – a szó hagyományos és átvitt értelmében is – a Porta által 1591 tavaszán kinevezett boszniai beglerbég, Telli Haszán pasa állt. Sikeres határmenti akcióival igyekezett meggyőzni a döntéshozókat a Habsburg Birodalom elleni háború szükségszerűségéről és elkerülhetetlenségéről. Bár az 1590 és 1593 között egymást váltó nagyvezírek (Szinán, Ferhát és Sziávus) ugyan elítélték ezeket a hadjáratokat, ám a beglerbég élvezte III. Murád szultán és a hárem támogatását. Oly annyira, hogy III. Murád 1592. március 13-án kelt rendelete értelmében Haszán érdemeinek elismeréseként kardot és díszköpönyeget is adományozott a számára.¹

¹ TÓTH 2000. 66–82. o.; FODOR 2001. 399–406. o. Meg kell azonban jegyezni, hogy a perzsákkal megkötött békét követően nem a magyarországi hadszíntér volt az egyetlen Európában, amelyen a Porta háború indítását fontolgatta. Az oszmán politika irányítóinak ugyanis a XVI. század utolsó évtizedében súlyos külpolitikai helyzettel kellett szembenézniük: fennállt a veszélye annak, hogy III. (Wasa) Zsigmond *Rzeczpospolita*-ja az osztrák, míg a Francia Királyság a spanyol Habsburgok befolyás alá kerül, és ez által az európai hatalmi viszonyok a Birodalom számára kedvezőtlen irányba fordulhatnak. Isztambulban a keresztény hatalmak diplomatái 1590 táján úgy vélték, hogy a szultán – eleget téve I. Erzsébet angol és IV. (Bourbon) Henrik francia király sürgető kérésének – II. Fülöp király állama ellen kezdeményez háborút. E várakozást látszott alátámasztani, hogy 1591 elején az Oszmán Birodalom mintegy 300 gályából álló új ha-

A boszniai beglerbég szándékát ráadásul erősítette, hogy a drinápolyi béke 1590. évi meghosszabbítása után a tisztességes ajándék (*Verehrung*, *munus honoraria*) Isztambulba küldésével késlekedett Prága. A két fél között ez ügyben támadt vita háborús hangulatot teremtett. Szinán nagyvezír 1593. február 7-én II. Rudolf császárhoz, magyar és cseh királyhoz intézett, a történeti irodalomban jobbára ultimátumnak minősített levelében követelte az elmaradt két évi ajándék beküldését, és a korábban, egyes feltevések szerint 1588-ban, a szikszói ütközetben² fogságba esett két bég szabadon bocsátását is a béke feltételéül szabta. A prágai udvar mindezek teljesítését Haszán pasa szerzeményeinek (Bihać, Petrinja) visszaadásához kötötte, amit a Porta azonban nem volt hajlandó teljesíteni.³ A diplomácia huzavona eredményeként 1593 májusának elejére úgy tűnt, hogy Isztambulban a háború pártolói kerültek többségbe, ám néhány héttel később – 1593. június 20-án – Szinán nagyvezír látszólag megenyhült. Feloldották a Habsburg orátor, Friedrich von Kreckwitz házának szigorú őrzését, és a még a házkutatás előtt fogságba vetett Matthias *dragománt*⁴ is szabadon engedték.⁵ Mindez leginkább annak volt köszönhető, hogy Kreckwitz ígéretet tett a kétévi adó megérkezésére, valamint arra is, hogy a nagyvezír megkapja a már 1591 óta vágyott 6000 tallért.⁶ Az orátor nem tudta, ám az idő ellene dolgozott. A monyorókeréki Erdődy Tamás horvát-szlavón bán,⁷ Andreas Freiherr

jóhad építésébe kezdett, amelynek költségeit a birodalom vezetőinek közvetlen megadózatásából kívánták előteremteni. Ezen vállalkozás azonban már 1591-ben zátonyra futott, s a kilátásba helyezett hatalmas méretű flotta még a következő évben is messze állt attól, hogy alkalmas legyen egy komolyabb akció kivitelezésére a Mediterrán-tenger nyugati medencéjében. Időközben a franciaországi helyzet is Isztambul számára kedvező fordulatot vett, IV. Henrik király hatalma megszilárdult a Katolikus Ligával szemben folytatott háborúban. A Porta tisztségviselői ugyan 1593-ban újra ígéretet tettek egy 300 gályából álló flotta felszerelésére, de a komoly politikai megfigyelők számára nyilvánvalóvá vált, hogy ez csak a szövetségesek megnyugtatóására szolgáló üres frázis. Ekkor ugyanis Isztambul figyelme már nyugati végvidéke, a magyarországi hadszíntér felé fordult. A háború külpolitikai aspektusaira összefoglalóan lásd: TÓTH 2000. 41–59. o., 83. o.; HARDEGG 2022. 19. o.

² A Rákóczi Zsigmond egri *Obrist* vezette végvidéki hadak 1588. október 8-án Szikszó mellett súlyos vereséget mértek Kara Ali székesfehérvári bég seregére, amely a város megbüntetésére jött Szinán budai beglerbég megbízásából. HANGAY 1987. 64–76. o.; TÓTH 2000. 74–75. o.

³ TÓTH 2000. 66–77. o.

⁴ Török szolgálatban álló tolmács.

⁵ TÓTH 2000. 69–71. o.

⁶ SEIDELN 1711. 24. o.; TÓTH 2000. 70. o.

⁷ PÁLFFY 1997a. 275. o.

von Auersperg károlyvárosi Obrist⁸ és Ruprecht von Eggenberg⁹ által vezetett keresztény hadak 1593. június 22-én megütköztek a Sziszeket ostromló boszniai beglerbég seregével Ottaneknél a Száva és Odra folyók közti területen. Az ütközet az oszmán csapatok vereségével végződött, és itt lelte halálát Telli Haszán, valamint a szultán testvérének fia, Mehmed hercegovinai bég is. A vereség híre július 3-án érkezett meg Isztambulba. A következő napon, július 4-én az összehívott szultáni tanács hadat üzent a császárnak. III. Murád (1574–1595) kinevezte szerdár¹⁰ Szinán nagyvezírt, és megbízta a hadjárat megindításával, valamint vezetésével.¹¹ A hadiállapot beálltával Krekwitzet ismét házi őrizetbe vetették, és a követségi szállást bezárták. A bűnbaknak kikiáltott követet július 23-án a csapatokat Isztambulon kívül gyülekeztető Szinán nagyvezír a táborába vitette, és bilincsbbe verve magával hurcoltatta a magyarországi hadjáratra is.

A győri végvidék hadait irányító Ferdinand Graf von Hardegg¹² először szeptember 13-án kapott arról hírt, hogy Szinán¹³ nagyvezír¹⁴ hamarosan megérkezik a Dunántúlra.¹⁵ Három nappal korábban portyázókat küldött ki, mivel olyan információ birtokába jutott, miszerint a budai beglerbég,¹⁶ Mehmedpasazáde Haszán¹⁷ Veszprémtől nem messze táborba szállt.¹⁸ A kiküldött lovasok erre nem találtak bizonyítékot, ám elfogtak egy budai polgárt, aki a beglerbég leveleit vitte Székesfehérvárra. Ezek egyikéből kiderült, hogy Izsák fehérvári¹⁹ bégnek²⁰

⁸ PÁLFFY 1997a. 282. o.

⁹ PÁLFFY 1997b. 50. o.

¹⁰ Egy-egy hadjáratban az adott hadszíntérre rendelt oszmán hadsereg parancsnoka. Ez lehetett a nagyvezír vagy más vezír, esetleg egy-egy beglerbég is. Az 1593. és az 1594. évben Szinán nagyvezír volt a magyarországi szerdár. HEGYI 1995. 209. o.

¹¹ TÓTH 2000. 78–82. o.; FODOR 2001. 399–404. o.

¹² Életéről lásd: HARDEGG 2022.

¹³ Az albán származású hadvezér összesen öt alkalommal töltötte be a legmagasabb tisztséget. IVANICS 1994. 212. o.

¹⁴ A szultán utáni legmagasabb főméltóság. A mindenkori portai államigazgatás feje. HEGYI 2007. 366. o.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Ungarische Akten (UA) Allgemeine Akten (AA) Fascikel (Fasc.) 125. Konvolutum (Konv.) A. folio (fol.): 99r-109v; ÖStA Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsrat (HKR) Protokollum (Prot.) Expedit (Exp.) Band (Bd.) 190. fol.: 127v No.: 90.

¹⁶ A „bégek bégje”. A vilajetek élén álló főméltóság, aki általában a pasa rangot is viselte. HEGYI 2007. 361. o.

¹⁷ GÉVAY 1841. 17. o.

¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Registratur (Reg.) Bd. 191. fol.: 302r No.: 38.

¹⁹ ISTVÁNFFY 2009. 134. o.

²⁰ A szandzsák élén álló katonai és polgári ügyekért is felelős főméltóság. Az iratokban szandzsákbég, bég vagy *mírliva* alakban is felbukkan a tisztségnév. HEGYI 2007. 360. o., 365. o., 368. o.

és a kethüdjának²¹ a *pasa*²² megparancsolta, hogy a *nagyvezír* és kísérete számára ezer ökröt, ezer bárányt, ezer mérő árpát, és 20 000 *akcse*²³ értékben kenyeret, zsírt, mézet, csirkét, szénát és minden egyéb szükségest Földvára küldjenek. Emellett a polgár azt is tudni vélte, hogy Szinán *nagyvezír* lovainak Budán istállót kell építeni ott, ahol korábban a királyiak álltak.²⁴ Hamarosan az oszmán főserég célja is világossá vált. Egy 1593. szeptember 21-én Prágában keltezt hírszerint Magyarországon nagyon félték attól, hogy a törökök Veszprémet, Tatát és Palotát is megostromolják; majd ezt követően esetleg Bécs ellen vonulnak. Emellett azt is tudni vélte a hír írója, hogy az oszmán had már nincs is messze Budától. A nagyvezír pedig minden hódoltsági faluban karóba húzással fenyegetve megparancsolta, hogy a tüzéség vontatásához minden tizedik ökröt, ahová parancsolják, azonnal küldjék el.²⁵

A győri had *Obristja*²⁶ a budai *beglerbég* elfogott leveleinek tartalmát megismerve azonnal megpróbálta azokat a végházakat megerősíteni, amelyekről – helyesen – úgy vélte, hogy leginkább veszélyben forognak. Mivel saját szemével kívánt meggyőződni ezek állapotáról, így azonnal Pápára, majd Veszprémbe és Palotára vonult. Hardegg egy szeptember 15-én Mátyás főhercegnek küldött leveléből tudjuk, hogy ekkor már Veszprémbe tartózkodott és innen indult tovább – valószínűleg – a következő napon Palotára.²⁷

Arról, mekkora létszámú had szolgált ekkor a veszprémi végházban egy tévesen 1593-ra datált kimutatásból kaphatunk tájékoztatást. Eszerint Ferranto Samaria de Speciacasa²⁸ parancsnoksága alatt összesen kétszáz könnyűlovas, háromszáz *haramia*,²⁹ valamint ismeretlen számú tüzer és egyéb, zsoldot kapó személy szolgált.³⁰ Hardegg maga is elégtelennek vélte ezt a hadat a stratégiai

²¹ Valamely tisztségviselőt (akár *beglerbéget*, akár *béget*) feladataiban és jogaiban helyettesítő személy. HEGYI 2007. 364. o.

²² A legmagasabb állami méltóságok címe. A hódoltságban mindenekelőtt a *beglerbégek* címe. HEGYI 2007. 367. o.

²³ Ezüst váltópénz, amelynek az értéke a XVI. század közepén két dénárnak felelt meg. Néhány kivételtől eltekintve az Oszmán Birodalom pénzügyeinek állandó elszámolási egysége volt. HEGYI 2007. 360. o.

²⁴ Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Fuggerzeitung Codex (Cod.) 8966. fol.: 267v

²⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 251r-252r. Szinte ugyanezt a hírt ismételték meg Prágából egy héttel később, szeptember 28-án. A hír írója – tévesen – úgy tudta, hogy a *nagyvezír* már szeptember 21-én Budára érkezett. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 239v-240r

²⁶ A szó jelentésére lásd: HARDEGG 2022. 170. o.

²⁷ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 124. Konv. C. fol.: 81 r-v

²⁸ Életéről és karrierjéről lásd: HUNGLER 1986. 82–84. o.; PÁLFFY 1998. 113–116. o.; PÁLFFY 1999. 135. o., 169. o.; ISTVÁNFFY 2009. 128. o.

²⁹ TAKÁTS 1908. 113–118. o.

³⁰ ÖStA KA Alte Feldakten 1593-12-6; ISTVÁNFFY 2009. 128. o.; BAGI 2019. 47., 61. o.

fontosságú végház védelmére. Az 1593. szeptember 13-a és november 6-a közötti eseményekről készített jelentése, valamint egy Prágából október 12-én keltezett hír és Illésházy István följegyzése szerint hozzávetőlegesen ezerkétszáz főre növelte az itteni had létszámát.³¹ Közöttük találjuk a Georg Andreas von Hofkirchen vezette német gyalogzászlót is. Az Udvari Haditanács 1593. április 12-én tájékoztatta II. Rudolf német-római császárt, magyar és cseh királyt arról, hogy az alsó-ausztriai nemeset megbízta zsoldosok toborzásával.³² A zászlót május végén vagy június elején felállították és meg is mustrálták, majd ezt követően Pápa védelmére rendelték.³³ Hardegg innen vezényelte át a gyalogosokat Veszprém védelmére, ahogyan erről a Bécsbe szeptember 28-án és 29-én érkezett leveleiben be is számolt a haditanácsosoknak.³⁴ Hofkirchen *Hauptmann*³⁵ meg is érkezett gyalogjaival a végházba három nappal az ostromot megelőzően, ahonnan október 2-án Specicasaval közösen küldött jelentést.³⁶ A Veszprémbe érkezett zászlója azonban egészen biztosan nem volt teljes létszámú. Az Udvari Haditanácstól kapott felhatalmazás értelmében *Hauptmann*ként háromszáz gyalogost kellett volna toboroztatnia és megmustráltatnia,³⁷ ám egy Győrből 1593. szeptember 28-ai dátummal Hardegg által írott levél szerint a stratégiai fontosságú végházban nem állt rendelkezésére több ennek a létszámnak a felénél. Emellett a győri *Obrist* azon aggodalmának is hangot adott, miszerint darabont³⁸ sem áll

³¹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r; ILLÉSHÁZY 1863. 5. o.; TÓTH 2000. 138. o.

³² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 11v No.: 45.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 49v No.: 90.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 50r No.: 35.

³³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 263v No.: 27.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 265v No.: 61.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 265v No.: 63.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 15v No.: 81.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 19r No.: 137.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 224r No.: 37.; ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Alte Hofkammerarchiv (AHKA) Prot. Reg. Bd. 469. fol.: 158v; ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. Bd. 469. fol.: 177r; ÖStA FHKA AHKA Prot. Reg. Bd. 471. fol.: 222v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r

³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 1.

³⁵ A szó jelentésére lásd: HARDEGG 2022. 166. o.

³⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129v No.: 36.; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; KOVACHICH 1798. 298. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102. o.; ISTVÁNNFFY 2009. 128. o.

³⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 263v No.: 27.; ISTVÁNNFFY 2009. 129. o.

³⁸ Elsősorban őrző feladatot ellátó gyalogos. Egyrészt bizonyos épületek (kapu, tárház, fegyvertár), és földrajzi helyek (vár, város, tartomány) védelmét szolgálták. Másrészt meghatározott személyek, tisztségviselők mellé beosztva testőri feladatot láttak el, és adtak tekintélyt az adott hivatalnak. TAKÁTS 1908. passim; SZATLÓCZKI 2016. passim; HARDEGG 2022. 163. o.

megfelelő számban rendelkezésre Veszprém védelméhez.³⁹ Hardegg azonban nem csupán a veszprémi had létszámát igyekezett növelni. A székesfehérvári hadjáratot követően papírra vetett jelentésében azt állította, hogy a végház rak-tárait két hónapra elegendő liszttel és ötven mázsányi lőporral töltette meg.⁴⁰ Azt mondhatjuk tehát, hogy a győri *Obrist* lehetőségeihez mérten a saját rendelkezésére álló erőforrásaiból (!) igyekezett Veszprémet (és tegyük hozzá Palotát is) megsegíteni. Emellett *Speciacasa* is igyekezett a védelem feltételeit tovább javítani. *Baranyai Decsi János magyar történetében* ugyanis az olvasható, hogy a védelem irányítója elbocsátotta a végházból „az asszonyok és gyermekek, a harcra alkalmatlanok tömegét”.⁴¹

A Szinán *nagyvezír* vezette oszmán főszereg szeptember végére megérkezett Székesfehérvár vidékére. Ezek a csapatok a budai *beglerbég* erőivel együtt e hónap 28-án már Nagyvenyim és Seregélyes térségében táboroztak.⁴² Ugyanezen a napon Győrből Hardegg már azt jelentette, hogy mintegy 40 000 főt számláló hadával Veszprém ellen fog vonulni.⁴³ A győri *Obrist* október 1-jén értesült arról,

³⁹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 225r-v

⁴⁰ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129v No.: 36.; KOVACHICH 1798. 298. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102. o.; ISTVÁNYFY 2009. 128. o. Az oszmán főszereg megjelenése előtt, már 1593. augusztus 31-én Hardeggot, mint a végvidék parancsnokát utasította az Udvari Haditanács, hogy lássa el Veszprémet és Palotát élelemmel: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 121v No.: 143.

⁴¹ KOVACHICH 1798. 298. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102. o.

⁴² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

⁴³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 3.; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 225r-v Hardegg a szeptember 13-a és november 6-a közötti eseményekről készített jelentésében Hermann Georg felderítésére hivatkozva azt írta, hogy Szinán *nagyvezír* nem rendelkezik többel, mint 40 000 fő. Ezzel szemben az ostromló sereg létszámáról Istvánffy Miklós a következőket írta: „Az törökök, minthogy nagy kevélységgel s magok vetésével vadnak, azt mondják vala, hogy táborában százezer vitézlő népnél több volna. De ha azokat kell nézni, akik harcra valók volnának, csak fele számú is hadakozásra való alig vala, az több sokaságot az tábori holvalókhöz inkább, hogyszemint valami harcra vagy segítségre valónak kellene számlálni.” Két, Prágából 1593 októberében küldött jelentés írója is az oszmán főszereg létszámát mintegy 50 000 lovasra és gyalogosra becsülte. Ugyanekkorát erőteljesen említett Gömör Gúsztván az 1895-ben, Veress D. Csaba az 1983-ban és Hungler József is az 1986-ban megjelent munkájában. Tóth Sándor László a tizenöt éves háborúról készített monográfiájában úgy becsülte, hogy Szinán *nagyvezír* hada 50–60 000 főt számlálhatott. Egy Bécsből október 15-én küldött híradásban 100 000 emberről olvashatunk, akik közül 6000 volt a janicsár. A hír írója úgy tudta, hogy a többi mind lovas, ám nagyon rosszul felszerelt, gyűlévész nép. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 213r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 193r-v; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; GÖMÖRY 1895. 255. o.; HUNGLER 1986. 83. o.; TÓTH 2000. 138. o.; ISTVÁNYFY 2009. 127. o.

hogy Szinán *nagyvezír* a budai *beglerbég* csapataival kiegészült fősereggel Székesfehérvár alá érkezett. Még ugyanaznap arról is hírt kapott, hogy az ellenséges erő elővédje már megkezdte Veszprém körülzárását és a védőket megadásra szólították fel.⁴⁴

Az ostrom megkezdésének időpontjaként a magyar történetírás az október 3-ai dátumot fogadta el.⁴⁵ Az egykorú forrásokat áttekintve azonban nem lehetünk teljesen biztosak ezen állítás helyességében; a történelmi vélekedést egyedül a Prágában október 12-én kelt hírlevél támasztja alá.⁴⁶ Igaz egy nappal később, október 13-án az uralkodó székvárosából újabb jelentést küldtek Augsburgba, amelyben már az ostrom kezdetének időpontjaként az október 1-jei dátumot olvashatjuk. Ez esetben azonban az sem zárható ki, hogy a hír írója az oszmán főserég elővédjének megérkezésétől számította a hadművelet kezdetét.⁴⁷

Bár Baranyai Decsi históriájában megemlítette, hogy értesülései elsőkézből valóak, hiszen Miskolci Péter, „*Isten igéjének veszprémi szolgája*”, kálvinista lelkes mesélte el neki az eseményeket, aki maga is részese volt a történeteknek; ám a szerző az ostrom kezdetével kapcsolatosan egyáltalán nem, vagy megmagyarázhatatlanul rossz dátumot használt. Leírása alapján csak azt tudhatjuk meg, hogy: „*alighogy az idő rövidsége szerint gondoskodtak az ostrom feltartóztatásához szükséges dolgokról, máris feltűnt a törökök hatalmas serege, és a várat mindenfelől szoros ostromgyűrűvel vette körül. Majd szokásuk szerint alaposan megerősítették táborukat, védőtetőket és sáncokat emeltek, az első napot e művek elkészítésére fordították*”. Baranyai Decsi azonban a következőképpen folytatta: „*Szinán meghallván e választ, megparancsolta, hogy már a következő napon, május 22-én, tizenkét kisebb ágyút vigyenek a falak törésére*”.⁴⁸ Ugyan gyakrabban leszek kénytelen feltételes módot használni, mint amennyire azt egy tudományos igényű mű megengedné, ám mégis érdemesnek vélem végiggondolni a szerző által lejegyzetteket. A május 22-ei dátum alatt egészen biztosan szeptember 22-ét kell értenünk. Ugyan az Udvari Haditanács 1584. június 26-án rendelte el minden végvidéki fő tisztségviselő (*Hauptleut*) számára az új, Gergely-naptár kötelező használatát,⁴⁹ ám a reformált felekezethez tartozók, mint maga a kálvinista Baranyai Decsi is, még a XVII. században is gyakorta a régi kalendáriumot alkalmazták. Ez pedig tíz

⁴⁴ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; KOVACHICH 1798. 298–299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102–103. o.

⁴⁵ GÖMÖRY 1895. 255. o.; VERESS D. 1983. 137. o.; HUNGLER 1986. 83. o.; TÓTH 2000. 138. o.

⁴⁶ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r

⁴⁷ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 213r-v

⁴⁸ KOVACHICH 1798. 298–299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102–103. o.

⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. B. 176. fol. 237r No. 164.

nap eltérést jelentett a két naptár között. Így a május, avagy szeptember 22-e valójában október 2-a lesz. Ez alapján pedig azt feltételezhetjük, hogy Miskolci elbeszélését megörökítő Baranyai Decsi a végház körülzárását és a sáncok megépítését egy nappal korábbra, azaz október 1-ére tette. Így Fekete Benedek és lovasainak vakmerő rajtaütése az október 2-ára virradó éjszaka történhetett.⁵⁰

Szintén az ostrom október 1-jei elkezdését támasztja alá Pecsevi Ibrahim leírása is. Eszerint az oszmán főserég „*sietve előrehatolt és Moharrem elején Veszprémbe érkezett. Három napig ostromolta azt, azután az említett hó 10-én a hitetlenek odahagyták és megfutottak*”.⁵¹ A szöveget fordító és azt jegyzetekkel ellátó Karácson Imre megjegyezte, hogy Moharrem hónap a keresztény naptár szerint szeptember 23-án kezdődött abban az évben, így ennek tizedik napja október 4-ére esett. Ebből pedig egyenesen következik, hogy Pecsevi Ibrahim szerint az ostrom október 1-jén kezdődött.⁵² Érdeemes itt kitérni röviden Kjátib Cselebi történeti munkájára is. A török történetíró szerint ugyanis az oszmán főserég Moharrem 21-én érkezett Veszprém alá, és a következő napon, azaz a keresztény időszámítás szerint október 17-én kezdte meg a végház vívását.⁵³

Tehát az egykorú források között találunk az ostrom megkezdésének időpontjával kapcsolatban utalást október 1-ejére, október 3-ára, sőt október 17-ére is. Véleményem szerint azonban egyik sem felel meg a valóságnak, mivel minden kétséget kizárólag október 2-án vette kezdetét a harc. Legalábbis az egykorú szerzők egy részének a művei és a fennmaradt levéltári források erre engednek következtetni. Vegyük sorra ezeket is! A mindig jólértelmezhető Hieronymus Ortelius művében azt olvashatjuk, hogy Szinán *nagyvezír* a hadával szeptember 22-én Veszprém elé vonult, majd a Palota és Győr felé futó utakat elzárva, körül vette azt. Mivel a szerző, Baranyai Decsihez hasonlóan a dátumok megadásánál szintén az ó-naptárt használta, így ez esetben is valójában október 2-áról van szó.⁵⁴ Illésházy följegyzésében pedig a következőképpen örökítette meg az eseményeket: „*török császár⁵⁵ megharaguvék, az fővezérét Sinan passát kiküldi portai és európai erejével; ki elérkezék és 2. 8bris⁵⁶ Beszprímet megszállá*”.⁵⁷

Istvánffy Miklós történeti munkájában szintén október 2-át említi az ostrom kezdeteként, bár ez első pillantásra a Tállyai-féle fordításból nem tűnik egyér-

⁵⁰ KOVACHICH 1798. 299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 103. o.

⁵¹ KARÁCSON 1916. 97. o.

⁵² KARÁCSON 1916. 97. o.

⁵³ KARÁCSON 1916. 205. o.

⁵⁴ ORTELIUS 1602. 54r

⁵⁵ III. Murád szultán.

⁵⁶ Október 2.

⁵⁷ ILLÉSHÁZY 1863. 5. o.

telmúnek. A „magyar Livius” az események tárgyalásánál lejegyezte, hogy „Szinán [...] ötöd tábori szállással Fejíróvára ére, s ott egy napnál tovább nem mulatván, Mindszent havának⁵⁸ első napján Besperén [Veszprém] felé táborával indula”. Ezt követően, a már idézett módon értekezett az oszmán főserég létszámáról, majd így folytatta: „Másodnap, Mindszent havának negyedik napján Besprényhez juta, s az környülötte lévő sok dombokat s mezőket s völgyeket a táborral, sátorokkal ellepé”.⁵⁹ Az azonban teljesen egyértelműnek tűnik, hogy az október 1-jét követő nap, a másnap, nem lehet október 4-e, csak október 2-a.

Bizonyításom végére hagytam az ostrom megkezdésével kapcsoltban fennmaradt levéltári forrásokat. A kulcsszerepet ez esetben Hardegg játszotta, illetve játssza, aki folyamatosan tájékoztatta az Udvari Haditanácsot az események alakulásáról. A győri Obrist október 2-án azt írta a bécsi haditanácsosoknak, hogy Veszprémet még nem ostromolja az ellenség.⁶⁰ Az 1593. szeptember 13-a és november 6-a közötti eseményekről készített jelentésében olvasható, mikor kapott információt a végház vívásának megkezdéséről. Eszerint október 3-án egy Speciacasa által küldött huszár, valamint az ostromló had táborából megszökött két *pribék*⁶¹ érkezett hozzá, akik azt közölték, hogy Veszprémet ostromolják.⁶² A szövegkörnyezetből azonban nem derül ki, mikor indultak útnak a hírhozók a végházból, illetve az ellenség táborából. Egy, a bécsi Udvari Haditanács protokollumába október 4-ei dátummal szereplő bejegyzésből azonban kiderül, hogy Speciacasa a Hardegghez küldött levelét október 2-án keltezte.⁶³ Azaz az ostromműveletek aznap indultak meg.

Az ostromlók megérkezésüket követően „megerősítették táborukat, védőtetőket és sáncokat emeltek, az első napot e művek elkészítésére fordították”.⁶⁴ Istvánffy leírása szerint „az sáncot penig és lövőszerszámokat azon az dombon vetteté s helyhezteté [ti. Szinán nagyvezír], mely az Apácaasszony⁶⁵ völgye felett vagyon, mely hegyen negyven esztendővel⁶⁶ ezelőtt Herélt Ali⁶⁷ budai vezér basától helyheztetettnek lenni emlékezőnek”. A „magyar Livius” szerint nyolc faltörő ágyúval kezdték meg az ostromlók a végház falainak rombolását.⁶⁸ Ezzel szemben a Prágából október 12-én

⁵⁸ Október.

⁵⁹ ISTVÁNYFY 2009. 127. o.

⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 23.

⁶¹ TAKÁTS 1915. 304–335. o.

⁶² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 24.

⁶⁴ KOVACHICH 1798. 298–299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 102–103. o.

⁶⁵ Veszprémvölgyi apácakolostor.

⁶⁶ 1552-ben.

⁶⁷ Khádím Ali budai *beglerbég*. GÉVAY 1841. 7–8. o.

⁶⁸ ISTVÁNYFY 2009. 127. o.

küldött híradás arról számolt be, hogy Veszprémet három irányból lőtték.⁶⁹ Kjätib Cselebi leírásában szintén azt olvashatjuk, hogy az ostromlók három irányból törték a védműveket; a török történetíró még az ostromlás irányát, valamint az alkalmazott lövegek típusát és számát is feljegyezte: „Négy badaluska⁷⁰ és hét sáhi⁷¹ ágyút a kapura irányítottak, két ágyút és négy sáhi ágyút a janicsárok ostromsánczába állítottak, két kolunburna⁷² és négy sáhi ágyút az ingovány- és nádasból a nagy toronynak szegeztek”.⁷³

Ortelius a művében ugyan az elsőként megépített sáncok számát nem adta meg, ám mivel úgy tudta, hogy az ostromlók a város (!) közelében három helyen ütötték fel táborukat, így joggal feltételezhetjük, hogy a nagyvezír parancsára az éj folyamán mindegyik helyen építettek sáncokat és ágyúállásokat is. Ez utóbbiakba pedig tizenkét ágyút vontattak. Ugyan az oszmán főserég legjobb pattantyúsai lőtték a falakat, ám eredményt mégsem értek el. Ezért a nagyvezír elrendelte, hogy a városhoz (!) közelebb építsenek új állásokat. Így – jegyezte meg Ortelius – már hat helyről törték a végház védműveit.⁷⁴

Végül meg kell említenem, hogy egy október 15-én Bécsben kelt híradás szerint négy helyről lőtték Veszprémet az ostromlók.⁷⁵ Valószínűleg ezt a jelentést ismerte Gömör Gusztáv, aki az 1895-ben a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain megjelent írásában a következőképpen fogalmazott: „három, mások szerint négy helyről kezdte a várost lövetni”.⁷⁶ A XIX. és XX. század fordulóján alkotó híres hadtörténész megállapítását aztán Hungler József is átvette az 1986-ban megjelent monográfiájában.⁷⁷

Akár egy, akár hat irányból törték a falakat az oszmán főserég lövegei, abban a rendelkezésre álló források mindegyike megegyezik, hogy nagy pusztítást végeztek a végház falaiban.⁷⁸ Miskolci elbeszélése alapján Baranyai Decsi

⁶⁹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r; GÖMÖRY 1895. 255. o.; VERESS D. 1983. 137. o.; TÓTH 2000. 138. o.

⁷⁰ A *Badzsaluska* oszmán ágyútípus. Neve a *basilisco* szó eltorzult alakjából származik. A *bombardáknál* kisebb, de jóval hosszabb löveg volt. ÁGOSTON 1992. 191. o.

⁷¹ A *badzsaluskánál* általában kisebb lövegfajta volt a *zarbzen* vagy *zarbuzán*. Már a XVI. században három fajtáját különböztették meg a források. Ezek közül a legnagyobb volt az úgynevezett *sáhi*. ÁGOSTON 1992. 193. o.

⁷² Kisebb mezei lövegfajta, amely kézi lőfegyverből fejlődött könnyűlöveggé. ÁGOSTON 1992. 195. o.

⁷³ KJÁTIB CSELEBI 1916. 205. o.; VERESS D. 1983. 137. o.

⁷⁴ ORTELIUS 1602. 54r

⁷⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 193r-v

⁷⁶ GÖMÖRY 1895. 255. o.

⁷⁷ HUNGLER 1986. 83. o.

⁷⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 213r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r

ügy fogalmazott, hogy „az öt napon keresztül szakadatlanul ágyúzott falak már öszeomlással fenyegettek”.⁷⁹ Ortelius pedig arról számolt be, hogy „élete kockázatása nélkül senki sem mutatkozhatott a falakon”.⁸⁰ A legszemléletesebben azonban Istvánffy örökítette meg a védművek pusztulását: „mivel az kerítés falai az régiség miatt erőtlenek volnának, s az vár is maga régi szokás szerént nagy hosszú s keskeny házi épület formájára volna, oly nagy erőszaka s sebessége vala az rálőtt golyóbisoknak, hogy nemcsak az sánchoz közel lévő kerítés falait megjárnák, hanem még az által ellenébe valókat is ugyanazonegy erőszakkal általlyuggatnák. Az Rátolti⁸¹ mezőre esett golyóbisok felszedetnének, melyeket, ha ki az táborba visszavitt volna, mindenikért egy-egy zajn nevű féle pénzt véssen vala”.⁸²

A végház falainak rossz állapota és az ostromlók tüzéségének hatékony működése mellett még egy komoly problémával kellett szembesülnie az ostromlottaknak, amit szintén a „magyar Livius” jegyzett le művében: „felette igen gyötri vala az megszállottakat az víznek szűk volta, melyet ha az megszállás hosszú ideig tartana, kétség nélkül várni kell vala, holott az várba lévő kútból s melyet az törökök, míg a várat bírták, nagy szorgalmassággal tisztán s megveszés nélkül tartottanak vala, az bennlévőknek tunyasága s restsége miatt nem ihatnának, az váron kívül való patakokra s forrásokra, melyektől immár az törökök elfogták vala őket, felette nagy veszély nélkül ki nem járhattanak vala. Mindazáltal annak az nehéz dolognak elejét vésszik vala, tömlökkel s bőr- s fakupákkal setét éjjel kimenvén innia való vízért”.⁸³ Ebben a helyzetben a szomjúságra szintén enyhülést jelenthetett a heves eső, amelyről Ortelius tett említést.⁸⁴

Az ostromlók természetesen igyekeztek kihasználni a falak leomlását. Az ostromot túlélte és megmenekült Eizing, a Hofkirchen zászló Fährndrichjének, avagy zászlósának a kamarai tanácsosok előtt tett vallomása szerint összesen hat alkalommal meg is rohanták a végházat, de a védők mindannyiszor súlyos veszteségeket okozva a támadóknak visszaverték ezeket.⁸⁵ A szintén az ostrom viszontagságait személyesen átélte Miskolci a Baranyai Decsinek tett beszámolójában nem említett csak egy támadásról említést. Eszerint „az ötödik nap éjszakáján ötszáz barbár nyomult a fal tövébe, akiket ötven, ugyanott lesben álló keresztény nagy pusztítással megszalasztott és elkergetett”.⁸⁶ A két szemtanú beszámolója tehát

⁷⁹ KOVACHICH 1798. 299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 103. o.

⁸⁰ ORTELIUS 1602. 54r

⁸¹ Gyulafirátót.

⁸² ISTVÁNFY 2009. 127–128. o.

⁸³ ISTVÁNFY 2009. 128. o.

⁸⁴ ORTELIUS 1602. 54r

⁸⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

⁸⁶ KOVACHICH 1798. 299. o.; BARANYAI DECSI 1982. 103. o.

csak abban egyezett meg, hogy az ostromlottak bátran és sikeresen védekeztek.

Az eseményeket azonban nem ők, hanem Ortelius mutatta be a legrészletesebben történeti munkájában. Leírásából megtudhatjuk, hogy a falak sikeres rombolását követően az ostromlók néhány alkalommal rohamra indultak és hevesen támadták a lövedékek ütötte réseket. A már említett esőzés ezeket akasztotta meg, mivel – ahogyan Ortelius fogalmazott – megakadályozta a tűzfegyverek használatát. Miután újra enyhült az időjárás az ostromlók újra rohamra indultak. Egyikük egy zászlót is ki akart volna tűzni, ám a védők olyan hevesen tüzeltek, hogy végül a támadók kénytelenek voltak meghátrálni. A törököket azonban ez sem térítette el szándékuktól, hanem továbbra is szüntelenül rohmoztak és lőtték a végházat.⁸⁷

Az ostromlottak – bízva a felmentő had mielőbbi megérkezésében – nem csupán bátran és sikeresen verték vissza a megújuló rohamokat, hanem igyekeztek saját esélyeiket azzal is növelni, hogy megpróbálták a lerombolt védműveket kijavítani – ahogyan Eizing ezt megfogalmazta – „mindenféle törmelékkel vagy földdel” megerősíteni.⁸⁸ Ezzel szemben Istvánffy éppen az ellenkezőjét állította, amikor történeti munkájában a következőket jegyezte le: „az kemény kősziklás földön hant nem volna, mellyel az kerítés törésit az vitézlő nép becsinálhatná”. A „magyar Livius” ezt követően megjegyezte, hogy ezért „sokan ötet⁸⁹ nyiltan, noha későn, kemény szókkal feddik vala, hogy mint ki tizenhat esztendeig az helyet bírta, mindazonáltal veszedelmes tunyaságából, mely végre néki gyalázatjára s veszedelmére is lőtt, megújítani s erősíteni elmúlatta volna”.⁹⁰

Eizing vallomása szerint a keresztény zsoldosok hatékony védekezésére válaszul Szinán nagyvezír két, száz-száz ökör által vontatott ostromágyút hozatott Székesfehérvárról.⁹¹ Ez pedig fordulópontot jelentett az ostrom menetében. Az újonnan érkezett ostromágyúk pusztító erejét mind a *Fähndrich*, mind pedig a valószínűleg Eizing vallomását is felhasználó Ortelius hasonlóan örökítette meg. Eszerint hamarosan a kaputornyot és a környékén található falakat is annyira lerombolták a lövegek, hogy a védők minden bizodalmutat és bátorságot elveszítették.⁹²

Az ezt követő eseményeket az Eizing által elmondottak, illetve Istvánffy történeti munkája alapján rekonstruálhatjuk. Az este leszálltával elcsitul a csa-

⁸⁷ ORTELIUS 1602. 54r

⁸⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

⁸⁹ Speciacasa.

⁹⁰ ISTVÁNFY 2009. 128. o.

⁹¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

⁹² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; ORTELIUS 1602. 54v; GÖMÖRY 1895. 256. o.

tazaj, és Szinán a hadinépét két táborba osztotta. Ekkor Speciacasa helyettese, Tarnóczy Farkas⁹³ az elcsüggedt magyar és német vitézek által alkotott kör közepébe lépett. Emlékeztetni próbálta őket a kötelességükre. Jobb vitézül meghalni, mint gyalázatosan az ellenségnek megadni magukat, hangsúlyozta. Olyan módon beszélt, hogy a zsoldosok sírtak, de a Tarnóczy által remélt hatás elmaradt. Nem tudta ugyanis az életbe maradtakat rábeszélni arra, hogy akár egyik is egy lapátot a kezébe vegyen, és újra földet hányjon a sáncépítéséhez. A felfogadottak úgy vélték ugyanis, hogy ez már teljesen hiábavaló, és nem remélhetnek segítséget.⁹⁴ A félelem annyira eluralkodott rajtuk, hogy a tisztségviselők már nem tudták, mit tegyenek. Ezt követően a zsoldosok tanácskozni mentek és elhatározták, mivel az ellenség a táborát ketté osztotta és az erdő közel fekszik az erősséghez, ezért a falon rést nyitnak ebbe az irányba, és az ellenség két táborra között, csöndben kivonulnak. A tanácskozáson elhatározottakat követve törtek egy rést a falon át, olyan szélest, hogy egy lovas átférhessen rajta.⁹⁵

Még mielőtt tovább gombolyítanám az eseménytörténet fonalát, érdemes röviden szót ejteni egy keresztény és egy muszlim forrásról. Egy október 13-án Prágában kelt híradásban azt olvashatjuk, hogy az ostromlók a végházat rohammal vették be, és ott mindenkit lemészároltak.⁹⁶ Kjátib Cselebi pedig azt jegyezte le történeti munkájában, hogy „a vár kapitánya négy katonával kijött és kegyelmet kért. A vár átadása és mentetegetőzése elfogadtatott s a benn lévő hitetlen harcosoknak engedély adatott s azok családjukkal együtt Pápa felé mentek”.⁹⁷ A valóságban azonban nem ez történt.

A magyar és német zsoldosok felkészültek tehát a végház elhagyására, ám menekülésük teljes káoszba fulladt, mivel az ostromlók hamar felfedezték a végházat elhagyó keresztény zsoldosokat. Ennek magyarázatául a Hofkirchen zászló megmaradt zsoldosaival együtt menekült Eizing vallomásában azt olvashatjuk, hogy még az erdő elérését megelőzően a menekülők között ismeretlen okból egyszer csak nagy kiabálás támadt. Ekkor mindenki eldobta az addig

⁹³ PÁLFFY 1998. 116., 131–132. o.

⁹⁴ Az Udvari Haditanács még október 7-én is két levelében sürgette Hardegget, hogy parancsnoksága alá rendelt végvidéki hadakkal mentse fel Veszprémet. Az *Obrist* azonban nem érezte elég erősnek a győri, komáromi és érsekújvári végvidék, valamint Nadasdi Ferenc csapatait ahhoz, hogy ezekkel megtámadja Szinán *nagyvezír* seregét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123r No.: 41.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123r-v No.: 46.; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r

⁹⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.; ISTVÁNFFY 2009. 128. o.

⁹⁶ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 213r-v

⁹⁷ KARÁCSON 1916. 205. o.

magával cipelt batyuját, és megpróbált minél hamarabb a fák között menedéket lelteni.⁹⁸ Istvánffy leírása magyarázatul szolgál arra, mi okozhatta a kiabálást, majd a pánik kitörését: „az több vitézlő nép ugyanazon helyre az németekkel össze egyjűvégyül, és egy csoportba nagy sietve, hallgatva kitódul. De az szaladást oly nagy hallgatással nem lehetett, hogy azt az törökök tudván, az várnak s az kijárásnak állapotját, s mindenütt nagy szorgalmatossággal vigyázván, meg ne érzették légyen. Igen nagy kiáltással azért előfutának, s puskákkal s kardokkal az kimenőkre rohannak”.⁹⁹

Eizing maga is látta a nagy zűrzavarban, hogy Speciacasára ketten is rálöttek és lefordult a lováról. A kamarai tanácsosoknak tett vallomása szerint a végház parancsnoka meg is halhatott.¹⁰⁰ A Prágából október 12-én kelt híradásban pedig azt olvashatjuk, hogy Speciacasát egy nyílvesző sebezte meg és csak a szövegkörnyezetből vélekedhetünk úgy, hogy el is esett.¹⁰¹ Ezzel szemben a „magyar Livius” munkájában máshogyan mesélte el ezt az eseményt. Leírása szerint a menekülőkre tört ostromlók a Speciacasa lovát kantáron vezető Széplaky Márton nevű apródot levágták, majd „ő maga gyaloggá maradván, az több szaladók közibe megyen”.¹⁰²

A menekülés az éjszaka sötétjében azonban hamarosan mészárlássá vált. Mind a magyar, mind a német zsoldosok közül sokakat levágtak az ostromlók.¹⁰³ Egy részüket pedig fogságba ejtették, közöttük parancsnokaikat is: „Ferdinánd”¹⁰⁴ és Hoffkirchi,¹⁰⁵ midőn nem messze szaladhattanak volna, az ellenség hatalmában elevenen jutának”.¹⁰⁶ Bár a Prágában október 12-én kelt híradás szerint Speciacasa vélhetőleg meghalt, míg Hofkirchen és egy nemes ifjú sértetlenül a császárvárosba érkezett, ám egy három nappal később Bécsből küldött jelentésből már kiderült, hogy Szinán *nagyvezír* elé vittek hozzávetőlegesen kétszáz foglyul¹⁰⁷ ejtett zsoldost, akik között ott volt sértetlenül Speciacasa és Hofkirchen is.¹⁰⁸ Ez utóbbi értesülést erősítette meg három foglyul ejtett török, valamint egy a keresztényekhez átszökött csausz is, akiknek a vallomását Eizing beszámolójához „csatolták”.¹⁰⁹

⁹⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

⁹⁹ ISTVÁNYFY 2009. 128. o.

¹⁰⁰ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

¹⁰¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r

¹⁰² ISTVÁNYFY 2009. 128–129. o.

¹⁰³ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r; ISTVÁNYFY 2009. 129. o.

¹⁰⁴ Speciacasa.

¹⁰⁵ Hofkirchen.

¹⁰⁶ ISTVÁNYFY 2009. 129. o.

¹⁰⁷ Ortelius a történeti munkájában szintén kétszáz elfogottról írt. ORTELIUS 1602. 54v; Vö.: VERESS D. 1983. 139. o.; HUNGLER 1986. 84. o.; TÓTH 2000. 138. o.

¹⁰⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 193r-v

¹⁰⁹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r

A „magyar Livius” leírásából az is kiderül, hogy a törökök még napokkal később is fogtak el olyan keresztényeket, akik a Bakonyban bolyongtak és próbáltak egyik rejtkehelyről a másikra menve elmenekülni. Így került a kezükbe Fekete¹¹⁰ is, aki később muszlimmá lett.¹¹¹ Baranyai Decsi históriája alapján arról is képet kaphatunk, hogy zajlott ez a „macska-egér” játék. A fogságból szabaddult Miskolci ugyanis beszámolt ezeknek az óráknak a viszontagságairól neki: *„Amikor ő [ti. Miskolci Péter] a többiekkel együtt csatába bocsátkozott, vállán puska-golyó találta, ezért a menekülés fáradságát többé nem tudta viselni, hát a közeli erdő sűrű bozótjába húzódott, és egy némettel együtt bevette magát a fák közé. Közben váratlanul megjelent néhány barbár, észrevették, hogy a német, Péter társa, ott rejtőzik, és hosszú lándzsákkal keresztül akarták döfni, ez azonban férfias tette szánta el magát, az egyik rá támadó barbárt pisztolyával megölte, mire a többi ijedtében elszaladt. Megragadta annak a lovát, akit leterített, nagy hirtelen felpattant rá, és sebes vágtaival megmenekült, míg az összesereglett törökök hiába kergették. Péter azt hitte, már megúsza, egy darabig csöndben örvendezett, amikor hirtelen felbukkantak a barbárok, hogy társuk holttetését szokott szertartásukkal eltemessék. Míg ezzel foglalatoskodtak, és ide-oda mászkáltak, egyszer csak rábukkantak a sebe miatt már félholt Péterre, és fogságba vetették”.*¹¹²

Istvánffy szerint nem csupán a Veszprémből kimenekülőek estek fogságba. Történeti munkájában azt is megemlítette ugyanis, hogy Tarnóczy néhány társával együtt nem hagyta el a végházat. Speciacasa helyettese állítólag a háza padlásán rejtőzött el és ott esett fogságba.¹¹³

A Veszprémbe rendelt had egy részének azonban sikerült elmenekülnie, és a Bakony barlangjaiban rejtőzködve, kerülőutakat használva eljutottak a biztonságot jelentő Pápáig. Istvánffy a megmenekült magyarok pontos számát nem közölte történeti munkájában, mindössze annyit jegyzett meg, hogy néhányan lehettek, de közöttük volt Radics vajda¹¹⁴ és Szilva Pál¹¹⁵ is.¹¹⁶ A „magyar Livius” azonban nem tett említést Eörsi Péterről, akinek szintén sikerült elmenekülnie. Egy 1595. február 28-án Pozsonyban kelt híradásból tudjuk, hogy mint volt veszprémi tisztségviselőnek felelnie kellett volna a végház elhagyásáért.¹¹⁷ Tovább folytatva a kilátástalannak tetsző „számháborút”, hogy megállapíthassam

¹¹⁰ Istvánffy Fekete Mátéként említette. ISTVÁNYFFY 2009. 129. o.

¹¹¹ ISTVÁNYFFY 2009. 129. o.

¹¹² KOVACHICH 1798. 300. o.; BARANYAI DECSI 1982. 104. o.

¹¹³ ISTVÁNYFFY 2009. 129. o.

¹¹⁴ Radics vajda életéről: ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8961. fol.: 761r. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8961. fol.: 841r-842r; PÁLFFY 1999. 176. o., 217. o.; ISTVÁNYFFY 2009. 89. o. Radics vajda kiszabadulásáról lásd: ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8968. fol.: 190v-191r

¹¹⁵ Szilva Pál életéről: HARDEGG 2022. 36. o., 125. o., 138. o.

¹¹⁶ ISTVÁNYFFY 2009. 129. o.

¹¹⁷ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8968. fol.: 222r-v

a megmenekült magyarok létszámát, meg kell jegyeznem, hogy Ortelius negyvenöt főt említett történeti munkájában, amelyet aztán – némi félreolvasás miatt – a magyar történetírás negyvennyolcra „duzzasztott”.¹¹⁸ A rendelkezésünkre álló levéltári források szerint azonban jóval többen menekültek meg közülük. Hardegg már október 10-én határozatot kért az Udvari Haditanácstól a veszprémi huszárok és darabontok ügyében. A győri *Obrist* azt is megjegyezte, hogy a fentemlített lovasok közül százat (!) Török István, míg további huszonötöt (!) egy bizonyos Dekenek Pál szolgálatára rendelt.¹¹⁹ Hardegg október 13-án és 14-én ismét ez ügyben fordult a bécsi haditanácsosokhoz. Leveleiben egy listát is közreadott a megmenekült huszárokról és darabontról, illetve arról, hová helyeztette el őket.¹²⁰ Mindezek alapján világosan látszik, hogy az Istvánffy és az Ortelius által említettekhez képest jóval többen értek a biztonságot jelentő Pápara.

Ügy tűnik azonban, hogy a német zsoldosok nem voltak ilyen szerencsések. A „magyar Livius” rájuk vonatkozóan azt közölte, hogy a háromszáz fős zászlóból „*hatvanan alig érhetének bátorságos helyre*”.¹²¹ Ortelius ez esetben is más számot közölt történeti munkájában. Az augsburgi historikus szerint ugyanis Hofkirchen zsoldosaiból negyvenen tudtak elmenekülni.¹²² A két kortárs történetíróval szemben a levéltári források mindössze harminc gyalogról tesznek említést, akiket még 1593 őszén Tata védelmének megerősítésére rendelt az Udvari Haditanács.¹²³

Akár hatvan, akár negyven, akár csupán harminc német zsoldosnak sikerült átvágnia a Bakonyon, közöttük menekült Eizing is. A kamarai tanácsosoknak tett vallomása szerint a Speciacasával történeteket követően Hofkirchenre és a vele együtt menekülőkre rátalált az erdőben. Hamarosan azonban újra elvesztette őket, és egyedül bolyongott három órán keresztül, nem tudva merre menjen. Ekkor két hajdú támadt rá megragadva lovát. A sötétben Eizing azt hitte törökök, de mikor felfedezték, hogy német, nem bántották, csak azt kívánták, hogy adja át a lovát. Miután leszállt hátsáról a két hajdú elkísérte Pápara, ahová még napfelkelte előtt megérkezett.¹²⁴

Fontos feltenni a kérdést, mikor történhettek ezek az események? Mikor kísérelték meg a védők a végház elhagyását és került az a törökök kezére? A

¹¹⁸ ORTELIUS 1602. 54v; VERESS D. 1983. 140. o.; TÓTH 2000. 139. o.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 340r No.: 52.

¹²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 340v No.: 66.

¹²¹ ISTVÁNNFFY 2009. 129. o.

¹²² ORTELIUS 1602. 54v; TÓTH 2000. 139. o.

¹²³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 59r No.: 29.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 315r No.: 79.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 320v No.: 39.

¹²⁴ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; GÖMÖRY 1895. 256. o.

rendelkezésre álló egykorú források ezzel kapcsolatban sem nyilatkoznak egyöntetűen. Hardegg az 1593. szeptember 13-a és november 6-a közötti eseményekről készített jelentése arról számolt be, hogy október 6-án délben kapta a hírt, hogy az előző nap éjjelén elhagyták a védők Veszprémet és azt az ellenség elfoglalta.¹²⁵ A rossz hírt még aznap meg is írta az Udvari Haditanácsnak.¹²⁶ Ugyanezt a dátumot adta meg Illésházy is: „5. 8bris kijütt éjjel a szolgáló nép belőle [ti. Veszprémből]”.¹²⁷ Mind a győri *Obrist*, mind a későbbi nádor által lejegyzettek azt jelentik, hogy a végház három napig tartotta magát.

Ezeket az adatokat azonban nem ismerte, illetve figyelmen kívül hagyta a magyar történetírás. Helyette az egy nappal későbbi, október 6-ai dátumot preferálta Veszprém elestével kapcsolatosan. Ezen állítás alapját – vélhetőleg – a Prágából október 12-én kelt jelentés adta. Ebben azonban a hír írója csak azt jegyezte le, hogy a végház október 6-án 10 órakor került az ostromlók kezére.¹²⁸ Gömörly az 1895-ben megjelent cikkében ezt már, mint a kiszökés időpontját említette, amelyet azután a később, a témával foglalkozó történészek is átvettek.¹²⁹ Holott a prágai híradás azt jelentette, hogy az ostromlók október 6-án késő este szállták meg Veszprémet és nem azt, hogy akkor próbáltak megszökni a védők.

Az előbbiektől teljesen függetlenül, Baranyai Decsi is szintén az előbb említett napot jelölte meg a végház „kiürítésének” időpontjaként. Históriajában a szerinte október 1-jén kezdődött ostrom hatodik napján döntöttek úgy a védők, hogy tovább már reménytelen folytatniuk az egyenlőtlen küzdelmet.¹³⁰ Ez pedig október 6-át jelenti. Emellett pedig az október 13-án Prágában kelt híradás számolt be arról, hogy október 6-án napfelkeltéig tartó harcban az ostromlók elfoglalták a végházat és lemészárolták a védőket.¹³¹

Mindezeket figyelembe véve talán nem járok messze az igazságtól, ha azt gondolom, hogy a végházat a magyar és német had az október 5-ről 6-ra virradó éjszaka próbálta meg csendben elhagyni. Az ostromlók pedig – miután befejezték vagy felhagytak a menekülők üldözésével a Bakonyban – október 6-án szállták meg a végházat. Ez utóbbi feladat végrehajtása azonban komoly veszteségeket okozott a támadóknak. Eizing azt is elmesélte az őt faggató, vallató kamarai tanácsosoknak, hogy a vár terén 70 mázsa lőport elástak. A terv az volt,

¹²⁵ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

¹²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 11v No.: 45.

¹²⁷ ILLÉSHÁZY 1863. 5. o.

¹²⁸ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 215r-216r

¹²⁹ GÖMÖRY 1895. 256. o.; VERESS D. 1983. 139. o.; HUNGLER 1986. 84. o.; TÓTH 2000. 138. o.

¹³⁰ BARANYAI DECSI 1982. 102–103. o.

¹³¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 213r-v

hogy a lőporos hordókat egy kanóccal akkor gyűjtják meg, amikor az ostromlók benyomulnak a védművek mögé. Abban bíztak ugyanis, hogy ilyen módon nagy kárt okozhatnak az ellenségnek.¹³² Talán nem minden alapot nélkülöz az a feltétevés, hogy ennek a különösen veszélyes feladatnak a végrehajtását vállalta magára Tarnóczy és néhány társa. Ezért eshettek ők a végházban fogságba.¹³³ A Bécsben október 15-én és 16-án kelt híradásokból tudjuk, hogy a magyar és német had kivonulása után két órával meg is gyűjtötték a kanócot, és a detonáció a benyomuló ostromlóknak, leginkább a zsákmányra éhes janicsároknak érzékeny veszteségeket okoztak, sőt még az épen maradt védműveket is megromgálták.¹³⁴ A sors különös fintoraként a rabságból megszökött¹³⁵ Hofkirchen 1597. augusztus 20-án hasonló módon szerzett súlyos sebesülést és vesztette életét többszáz felfogadottja. Két zászlóját ugyanis a Pápáról kivonuló török őrség biztosítására rendelték, ám a fosztogató vallon és itáliai zsoldosok gondatlansága miatt a várkapu melletti lőporraktár felrobbant.¹³⁶

Összegzés

Tanulmányomban eddig ismeretlen források felhasználásával, illetve a már ismertek újragondolásával egyrészt módosítottam az ostrom kezdetének és végének a dátumát október 2-ára, illetve október 5-ére. Azaz véleményem szerint egy nappal korábban történt mindkét esemény. Másrészt az új források bevonásával bizonyítottam, hogy a magyar történetírásban a sikeresen elmenekültek számára vonatkozó adatok tévesek. A magyarok közül jóval többen, míg a német gyalogosokból jóval kevesebben jutottak el a biztonságot jelentő Pápára és szolgáltak tovább.

¹³² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; ORTELIUS 1602. 54v

¹³³ ISTVÁNNFFY 2009. 129. o.

¹³⁴ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 193r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 189r-190r; VERESS D. 1983. 140. o.; TÓTH 2000. 139. o.

¹³⁵ Hofkirchen sikeres szökéséről lásd: ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8969. fol.: 90r-v; MITROVICEI 1982. 214. o.; ISTVÁNNFFY 2009. 129. o. Istvánffy történeti munkájában azt is lejegyezte, hogy Speciacasa pedig a belgrádi Nebojsza-toronyból kötélén leereszkedve szökött meg. ISTVÁNNFFY 2009. 129. o.

¹³⁶ PÁLFFY 1997b. 73–74. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁGOSTON Gábor (1992): Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 34. 3–4. sz. 173–198. o.
- BAGI Zoltán Péter (2019): Elveszve a fogalmak tengerében. *Győri Tanulmányok* 40. 39–67. o.
- BARANYAI DECSI (1982): *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592–1598]* Fordította és a bevezetőt írta: Kulcsár Péter. Európa Kiadó és Helikon Kiadó, Budapest.
- FODOR Pál (2001): *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről.* Balassi Kiadó, Budapest.
- GÉVAY Antal (1841): A budai pasák. Streuss Verlag, Bécs.
- GÖMÖRY Gusztáv (1895): Veszprém és Palota eleste, 1593. *Hadtörténelmi Közlemények* 8. 254–259. o.
- HANGAY Zoltán (1987): *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond.* Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
- HARDEGG (2022): *Ferdinand Graf von Hardegg I.* Szerkesztette: Vajk Borbála – Bagi Zoltán Péter. Civilek Gyórért, Győr.
- HEGYI Klára (1995): *Török berendezkedés Magyarországon.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- HEGYI Klára (2007): *A török hódoltság várai és várkatonasága.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém.* Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém.
- ILLÉSHÁZY (1863) *Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603.* Közli: Kazinczy Gábor. Engenberger Ferdinánd M. Akad. Könyvtárosnál, Pest.
- ISTVÁNFY (2009): *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában.* Reprint. Balassi Kiadó, Budapest.
- IVANICS Mária (1994): *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban.* Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, Budapest.
- KARÁCSON Imre (1916): *Török történetírók.* III. kötet 1566–1659. Budapest.
- KOVACHICH, M. G. (1798): *Scriptores rerum Hungaricarum minores.* Tomus II. Typis Regiae Universitatis, Budae.
- MITROVICEI (1982): *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai.* Fordította: Nagy Judit. Madách/Európa Kiadó. Bratislava.
- ORTELIUS, Hieronymus (1602): *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsem-pörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenburgern von 1395.* Gedrückt bey Valentin Führman inn Verlegung Johan Sibmacher, Nürnberg.
- PÁLFFY Géza (1997a): Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarország a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. 2. sz. 257–288. o.
- PÁLFFY Géza (1997b): *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997.* A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk.: Hermann István. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

- PÁLFFY Géza (1998): *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század)*. In: Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém törökkori emlékeiről. Szerk.: Tóth G. Péter. *Veszprémi Múzeumi Konferenciák* 9. Veszprém, 1998. 91–188. o.
- PÁLFFY Géza (1999): *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr.
- SEIDELN, Friedrich (1711): *Denkwürdige Gesandschaft an die Ottomanische Pforte...* Verlegts Johann Gottlob Laurentius, Görlitz.
- SZATLÓCZKI Gábor (2016): *Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak I. A várak népe*. MIS-SILES, Szeged.
- TAKÁTS Sándor (1908): *A magyar gyalogság megalakulása*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TAKÁTS Sándor (1915): *Rajzok a török világból*. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TÓTH Sándor László (2000): *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Belvedere Kiadó, Szeged.
- VERESS D. Csaba (1983): *Várak a Bakonyban*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.